

ВІДАНІСТЬ ПОКЛИКАННЮ, ПРОНЕСЕНА ЧЕРЕЗ УСЕ ЖИТТЯ

(До 75-річчя від дня народження професора Я.І.Штернберга)

**МАНДРИК І.О.,
ОЛАШИН М.В.**

У житті кожної людини є зустрічі, а то й співпраця з особистостями, вплив яких у багатьох відношеннях є визначальний. Саме такою людиною був доктор історичних наук, професор Ужгородського державного університету Яків Ісакович Штернберг (1924-1992). Його науково-педагогічна і громадська діяльність - це вагомий внесок в зміцнення авторитету УжДУ. З плином часу все рельєфніше відчувається вагомість втрати науковця, педагога, товариша і наставника. І просто Людини. Тому з нагоди 75-річчя від дня народження проф. Я. І. Штернберга вважаємо за потрібне коротко охарактеризувати життєвий і творчий шлях свого Вчителя.

* * *

Яків Ісаковий Штернберг народився 10 січня 1924 р. у м.Великий Варадин (зараз м.Орадеа в Румунії) в родині торговця антикваріатом. У рідному ж місті закінчив школу і гімназію. У 1940 р. разом з двома старшими братами і молодшою сестрою переїхав на постійне місце проживання у молдавське місто Бендери, де і закінчив десятий клас вечірньої школи. Трудову діяльність розпочав помічником тракториста у м. Сло-в'янську Краснодарського краю. Потім працював причіплювачем, приймальником. Тут його й застав початок Великої Вітчизняної війни.

Яків Штернберг евакуювався до Киргизії, де продовжував трудитися на різних місцях - колгоспі, МТС, на будівництві. Навіть у роки війни, незважаючи на виснажливу працю, відсутність зв'язків з рідними, що залишилися в Трансильванії, напівголодне існування, юнак мріє про навчання. Після визволення Молдавії від фашистських загарбників Яків стає студентом Богуславського педінституту, а з третього курсу продовжує навчання на історичному факультеті Ленінградського університету. Тут він з великим задоволенням слухає лекції відомих радянських вчених В. В. Мавродіна, С. Б. Окуня,

Є. В. Тарле та ін. Від них Яків Ісакович перейняв манеру викладання, навчився методичним основам наукового дослідження.

Закінчивши у 1949 р. університет, Я.І.Штернберг приїжджає в Ужгород і наразі пов'язує свою долю з наймолодшим на той час в Україні вузом. Тут він пройшов шлях від старшого лаборанта до професора кафедри загальної історії УжДУ. У 1955 р. захистив кандидатську («Визвольна війна в Угорщині і російсько-угорські відносини на початку XVIII століття»), а у 1970 р. - докторську («Суспільні і культурні зв'язки між Росією і Угорщиною в другій половині XIX - перші роки XX століття») дисертації [1]. З 1990 р. Яків Ісакович працював старшим науковим співробітником Центру гунгарології при Ужгородському університеті. Не-вблаганна смерть 12 лютого 1992 р. вирвала його із родинного кола, товариства науковців і педагогів, просто друзів. Але час не владний над пам'яттю. Це ще раз підтвердив період, що відділяє нас від тої сумної дати.

* * *

Наукова, педагогічна, громадська і культурно-освітня діяльність Я. І. Штернберга була багатогранною. Він досліджував не тільки різні питання розвитку історичних процесів в Угорщині, Росії та Україні, але й зробив вагомий внесок у вивчення окремих філологічних проблем. Про це свідчать, зокрема, і матеріали бібліографічного покажчика «Професор Штернберг Яків Ісакович» (Ужгород, 1994), в якому зафіксовано майже чотири сотні праць.

У науковій спадщині Я.І.Штернберга особливе місце займають публікації, присвячені вивченню проблеми російсько-угорських і українсько-угорських відносин. Саме згаданий проблемі присвячена його докторська дисертація (захищена в Ленінградському держпедінституті ім.О.І.Герцена), а також чотири монографії: «Дороги й зустрічі: (Нариси з історії російсько-українсько-угорсь-

ких зв'язків» (Ужгород, 1971), «Шляхи, зустрічі, люди: Нариси з історії російсько-угорських і українсько-угорських зв'язків» (Ужгород: Будапешт, 1974), «Мир поезии и дружбы: (Поиски и находки)» (Ужгород, 1979), «Спадщина минулих століть: Статті з історії російсько-угорських і українсько-угорських зв'язків» (Будапешт; Ужгород, 1981) [2]. Згадані монографічні дослідження одержали свого часу високу оцінку рецензентів. Треба підкреслити, що в коло наукових зацікавлень вченого потрапили події XI-XIX ст.ст. Особливо виділяє дослідник кілька етапів, а саме: період правління Ярослава Мудрого (1019-1054), визвольна війна угорського народу під проводом Ференца II Ракоці (1703-1711), угорська національно-визвольна революція 1848-1849 рр., Кримська війна (1853-1856) та ін.

Я.І.Штернберг зробив вагомий внесок у вивчення різних аспектів війни 1703-1711 рр. в Угорщині. Ця тема ґрунтовно досліджена у кандидатській дисертації. Крім того, з даної проблеми вченим написані розділи у колективних працях - «Очерки новой и новейшей истории Венгрии» (Москва, 1963), «История Венгрии» (Москва, 1971.-Т.І). Ряд статей зі згаданої проблематики було опубліковано в «Наукових записках» Ужгородського держуніверситету, історичних часописах, тематичних збірниках, на сторінках періодичних видань. Внеском у науку стало дослідження Я.І.Штернберга «З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703-1711 рр.» [3], в якому показано єдність настроїв наших простих людей, їх спільні виступи проти австрійського панування.

Яків Ісакович досліджував і окремі сторони угорської революції 1848-1849 рр. Він, зокрема, детально вивчив обставини капітуляції гарнізону Мукачівського замку 26 серпня 1849 р. Після довгих і копітких пошуків в архівах вчений знайшов текст невідомої «Солдатської пісні» 1848 р., зробив аналіз народної пісні на слова Шандора Петефі «У Мукачівській фортеці», написав статтю про діяльність капітана Дьєрдя Еккелі, могила якого знаходиться у м. Берегово. Я.І.Штернберг відшукав і опублікував чисельні архівні документи, зміст яких засвідчує прихильне ставлення переважної більшості населення Російської імперії до національно-визвольної боротьби угорського народу. Названі про-

блеми розкриваються у таких публікаціях вченого: «Шандор Петефі в Мукачівській фортеці», «Їх кликала додому «Національна пісня»: До історії ескадрону Ленкеї», «Апостол» Петефі і «Трагедія людини» Мадача в дзеркалі царських цензорських доносів», «Петефі, Мадач і царська цензура», «Історичні погляди Шандора Петефі», «Нові матеріали про ставлення громадськості Росії до революції 1848-1849 рр. в Угорщині (огляд архівних документів)» та ін.

Звертаємо увагу читачів на той факт, що Я.І.Штернберг досліджував не тільки проблеми російсько-українсько-угорських відносин, події 1703-1711 рр. Інші етапи історичного розвитку Угорщини також привертати його увагу. Вагомим, зокрема, є внесок у вивчення різних аспектів розвитку угорської культури XVI-XIX ст.ст.

Я.І.Штернберг присвятив низку студій видатним особистостям Угорщини, Росії та України. Робив це він у 60-70-х роках, коли подібні дослідження офіційними ідеологами не надто заохочувалися. У своїх працях вчений торкається таких постатей, як Ш.Петефі, М.Йокаї, Л.Франкель, М.Зічі, Ш.Телекі, О.Ашбот, Б.Барток, Й.Гвадані, Л.Кошут, О.І.Герцен. М.В.Гоголь, М.О.Некрасов, О.С.Пушкін, Л.М.Толстой, М.Г.Чернишевський, Г.С.Сковорода, І.Я.Франко, Т.Г.Шевченко та ін. У працях Я.І.Штернберга чільне місце відведено висвітленню питань взаємовідносин або взаємовпливів у творчості окремих представників інтелігенції («О.І.Герцен і Шандор Телекі», «Чехов і Йокаї», «Некрасов і Петефі», «Леопольд Франкель і М.Г.Чернишевський», «Угорський митець Михайл Зічі і Тарас Шевченко» та ін.).

Вагомими є здобутки Я.І.Штернберга і у галузі філологічної науки. У цьому контексті назвемо кілька праць вченого: «Перший збірник українських народних пісень угорською мовою», «Угорський поет Янош Арань про українські народні пісні», «Перша угорська граматики в Росії», «Рукопис 1815 р. українського вченого М.Лучкая (про ефіопські мови)», «Чотиримовний словник М.Лучкая», «Угорська граматики 1856 року на російській мові, її автор», «До історії перших перекладів творів Івана Франка на угорську мову», «До питання про переклади творів О.Духновича на угорську мову» та ін. Рівень досліджень наочно засвідчує, що Яків Ісакович був не тільки серйозним знав-

цем історичних проблем, але й чудово розбирався в питаннях мово-та літературознавства. До речі, вчений добре володів багатьма іноземними мовами, що, безперечно, сприяло його науковим пошукам.

Професор Я.І.Штернберг вивчав і проблеми історії Закарпаття (з найдавніших часів до наших днів). У його наукових і науково-популярних працях можна знайти цікаві дані про появу угорців за Карпатами, їх стосунки із слов'янським населенням нашого краю, про нашествя монголо-татар у 1241-1242 рр., його трагічні наслідки для Закарпаття тощо. У даній статті ми звернемо увагу тільки на ті питання, які вивчені ним найгрунтовніше. Передусім, це статті Я.І.Штернберга, присвячені подіям 1703-1711 рр.: «Перша перемога визвольної війни Ракоці біля Тиси (1703 р.)», «Облога Ужгородського замку в 1703-1704 рр.», «Справа розпочалася з переправи біля Тиси», «У військах його превосходительства. Жителі сіл Надтисянщини в армії Ракоці», «Шаланки у визвольній війні Ракоці» та ін.

Значний інтерес представляє стаття Я.І.Штернберга «Відгуки на Закарпатті про селянську війну 1784 р. в Трансільванії» [4]. У ній показано піднесення антифеодального руху в краї під впливом подій, що розгорнулися в сусідньому регіоні. У роботі підкреслюється, що найбільші соціальні виступи мали місце на Мараморощині, де до селян приєдналися солекопи та ремісники. Повстанці виступали за повернення захоплених у них земель, регламентацію панщини, обмеження штрафів тощо. Антифеодальний рух набув настільки широкого розмаху, що викликав страх навіть у Відні. У дослідженні розкрито жорстокі методи придушення цього виступу.

Друга половина XVIII ст. – це початок кризи феодально-кріпосницьких відносин в Угорщині та на Закарпатті. Цей процес супроводжувався значним погіршенням становища народних мас. Актуальною і цікавою в цьому плані є стаття Я.І.Штернберга «Голод на Закарпатті в 80-х роках XVIII ст.» [5]. Вчений на основі архівних матеріалів та опублікованих джерел показав весь трагізм ситуації, що склалася у 1786-1788 рр. Голод призвів до дуже сумних наслідків: люди погано харчувалися, масово хворіли, дуже високою була смертність (особливо дитяча). Дослідник наводить дані про те, що населен-

ня Закарпаття у вказаний період зменшилося майже на третину. Так, у Гукливному у 1787 р. залишились пустими 40 хат, бо їх мешканці померли.

Вагоме місце у науковій спадщині вченого займають дослідження про знаних закарпатців. Серед них: перший дослідник історії болгарського народу, родоначальник російської славістики Ю.І.Гуца-Венелін, видатний письменник, педагог, історик і просвітитель О.В.Духнович, прогресивний релігійний діяч, єпископ Мукачівської греко-католицької єпархії А.Ф.Бачинський, поет і філософ В.Довгович (Довганич), письменник, археолог і етнограф Ф.М.Потушняк, історик А.Шаш та ін. Вчений аналізує також окремі сторони життя та діяльності М.М.Лучкая, І.С.Орлая, П.Д.Лодія, А.М.Дешка, Ю.Ю.Жатковича та деяких інших представників закарпатської інтелігенції, які завдяки своїй науковій, педагогічній, державній або просвітницькій роботі стали відомими далеко за межами Угорського королівства.

Професор Я.І.Штернберг вивчав також історію окремих міст і сіл нашого краю. Він був співавтором тому «Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область» (Київ, 1969; 1982). У згаданому виданні ним були опубліковані нариси про Чоп і Вишково. Наш наставник одним з перших почав цікавитися історією євреїв Закарпаття (на жаль, більшість розвідок залишилась в рукопису).

Варто звернути увагу ще й на той факт, що професор Я.І.Штернберг плідно досліджував геральдику, емблематику і сфрагістику Закарпаття. Багато часу провів в Будапештському державному архіві, розшукуючи необхідні матеріали. І пошуки були вдалими. У 1991 р. ним було опубліковано низку статей, в яких описано комітатські, міські і містечкові герби Закарпаття. Дуже добре, що опис доповнюється ілюстраціями. Крім гербів, вчений досліджував і емблеми окремих населених пунктів краю - Ільниці, Імстичева, Оросвигова, Підмонастиря, Паланка, Шелестова, Перечина, Порошкова, Дубриничів, Буштина, Великого Бичкова та ін. У публікаціях Якова Ісаковича міститься також опис печаток Волівця, Нижніх Воріт, Дравець, Радванки, Доманинець, Тур'ї Ремет. Все це свідчить про велику роботу, виконану невтомним науковцем.

Оригінальність тематики, цілеспрямований пошук, цінування фактів, зваженість висновків характеризують більшість опублікованих праць. Як ніхто інший, Я.І.Штернберг умів доносити наукові здобутки до слухачів, до широкого загалу людей, виступав популяризатором минулого Карпатського регіону. Науковий напрямок ученого визначився ґрунтовною підготовкою у Ленінградському університеті, широкими науковими зв'язками, знанням багатьох мов і культури сусідніх народів, а також проживанням на Закарпатті. При цьому оригінальними були не лише тематика, але і її джерельна та літературна основа, звернення до маловідомих у науці подій, до діяльності визначних історичних та культурних діячів. Учений володів даром відкривача, причому заради встановлення істини "перелопачував" гори літератури.

Звичайно, складний і вельми суперечливий період 50-80-х років якоюсь мірою наклали свій відбиток на ряд праць вченого, але це суттєво не применшує їх наукову і пізнавальну цінність. Можемо лише здогадуватися, якою плодovitістю відзначився б Яків Ісакович в сучасних умовах, коли вільно і безперешкодно можна публікувати свої дослідження, мати власну думку про ті чи інші історичні події. Адже в умовах жорстокої цензури, дефіциту паперу, видавничих черг, багажа задумів так і залишилися нерезалізованими, зберігаються в рукописах і виписках архівного матеріалу.

* * *

Вагомими стали і навчально-методичні та педагогічні здобутки Я.І.Штернберга. Тисячі випускників історичного факультету Ужгородського університету пам'ятають його лекції з нової історії, допоміжних історичних дисциплін та спецкурсів. Вони відзначалися високим науковим рівнем, логічністю викладу, аргументованістю думки, водночас, емоційністю. Педагог не просто викладав навчальний матеріал, а вчив студентів думати, аналізувати почуте, шукати зв'язки з раніше вивченим матеріалом, узагальнювати факти. Він наче сам був співучасником тих далеких подій, завжди намагався змалювати живі образи історичного минулого, конкретні постаті провідних рухів визначних подій.

Я.І. Штернберг розробив у співавторстві "Методичні вказівки до курсу "Історія Угорщини" (Ужгород, 1959) для студентів-заочників історичного факультету, написав низку науково-методичних статей (серед них про вивчення в Угорщині декабристського руху), видав "Конспекти лекцій і методичні вказівки до курсу "Допоміжні історичні дисципліни" (Ужгород, 1983). Професор був співавтором підручника "Історія Угорщини" [6], написаного для вчителів та учнів Української РСР з угорською мовою навчання. А ще за рік до цього була розроблена і опублікована "Детальна програма з історії Угорщини для угорських восьмирічних та середніх шкіл Закарпаття" [7].

Під керівництвом Я.І.Штернберга немало студентів написали курсові і дипломні роботи. Стосовно наукових розвідок він був вимогливим, але водночас, і справедливим. Усі відчували його прагнення допомогти студентові у будь-якій ситуації. Тривалий час керував музейно-архівною практикою студентів-істориків. Приємно констатувати, що Яків Ісакович вмів організувати цей процес на високому методичному рівні.

Я. І. Штернберг роками був головою методичної ради історичного факультету УжДУ. Треба підкреслити, що Яків Ісакович завжди надавав методичну допомогу молодшим колегам (і не тільки їм). Неодноразово його запрошували читати лекції вчителям-історикам в Закарпатський інститут удосконалення вчителів (зараз Закарпатський інститут методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів). Вчений відзначався високим педагогічним тактом, завжди був у курсі методичних новинок (в тому числі й зарубіжних). Все це створило Якову Ісаковичу безперечний авторитет серед науковців, студентів та учительської громадськості.

* * *

Плодотворною і багатогранною була і громадська діяльність вченого. Я.І. Штернберг обирався членом Гунгарологічної ради СРСР, Всесвітнього союзу угорських істориків. Товариства по вивченню спадщини Шандора Петєфі при Академії наук Угорщини. Товариства культури угорців Закарпаття та ін. Деякий час очолював бібліотечну раду університету. Керував науковими гуртками, які охоче відвідували студенти. І де б він не працював, і чим би не займався

– завжди сповідував такі принципи, як чесність, сумлінність, відповідальність за доручену справу.

Яків Ісакович Штернберг зробив вагомий внесок в українську, угорську та російську історіографію. Дослідник вперше ввів у науковий обіг багато архівних матеріалів (переважно зарубіжних). Його праці розкривають невідомі чи маловідомі сторінки минулого. Вони допомагають нам краще зрозуміти таємничий світ історії, спонукають читачів до подальших пошуків, вчать шукати відповіді на складні питання, котрі час від часу виникають. Яків Ісакович вчив молодших колег не «замикатися» на вузькій проблемі, а вивчати її в комплексі, у взаємозв'язку з питаннями суміжних гуманітарних наук. У той же час вчив найголовнішому - оптимізму у житті і праці, якого інколи бракує нам у складних умовах сучасності.

Дослідження Штернберга витримали випробування часом. Вони продовжують зберігати важливе наукове, пізнавальне і

виховне значення. Життєвий шлях і творча спадщина відомого вченого були об'єктом аналізу з боку науковців та публіцистів - І.М.Гранчака, К.І.Гурницького, Т.П.Гусарової, Ю.Ю.Качія, І.О.Мандрика, М.П.Тиводара, К.К.Шовша, К.О.Шахової, В.В.Зубача, В.С.Фединишина, Ю.В.Шкробинця та ін. І ця тема далеко ще не вичерпана.

Проходять роки, але вони не мають влади над людською пам'яттю. Постать Я.І.Штернберга - історика, літературознавця, вченого-енциклопедиста, інтелігента і Людини - є яскравою ілюстрацією до сказаного. Його добрі справи назавжди залишаться в літописі історичної науки і в серцях людей, що мали за честь бути знайомими з ним або працювати поруч. Посіяне добро проростає тільки добром.

Хочемо вірити, що у нашому університеті й надалі зростатимуть такі глибоко ґрунтовані, ґрунтовно підготовлені та плідні викладачі - вчені, яким був професор Яків Ісакович Штернберг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Штернберг Я. И. Освободительная война и русско-венгерские отношения в начале XVIII века: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.-Ужгород, 1955.-16 с.; Його ж. Общеотвенные и культурные связи между Россией и Венгрией во второй половине XIX - первые годы XX века : Автореф. дисс. ... д-ра ист. наук.- Ленинград, 1970.- 45 с.
2. Varadi-Sternberg J. Utak és találkozások: (Tanulmányok az orosz-ukrán-magyar kapcsolatok történetéből).- Uzshorod: Kárpáti Könyvkiadó, 1971.- 144. old.; Його ж. Utak, találkozások, emberek. Írások az orosz-magyar és ukrán-magyar kapcsolatokról.- Uzshorod: Budapest. Kárpáti Könyvkiadó; Gondolat Könyvkiadó, 1974.- 318. old.; Його ж. Мир поэзии и дружбы: (Поиски и находки).- Ужгород: Карпати, 1979.- 192 с.; Його ж. Századok öröksége: Tanulmányok az orosz-magyar és ukrán-magyar kapcsolatokról.- Budapest; Uzshorod: Gondolat Kiadó; Kárpáti Kiadó, 1981.- 372. old.
3. Наукові записки Ужгородського державного університету.- Ужгород, 1959.- Т. XXXVIII.- С. 97-120.
4. Там же.- 1957.- Т. XXХ.- С.208-212.
5. Там же.- 1960.- Т. XLIII.- С. 120-131.
6. Magyarország története. I. rész: Segédkönyv az USZSZK magyar tanítási nyelvű iskoláinak tanárai és tanulói számára.- Uzshorod, 1989.- 3-5, 46-49, 67-72, 73-78, 85-89. old.
7. Magyarország történetének részletes tanterve a kárpátaljai magyar tannyelvű nyolcosztályos és középiskolák számára// Köznevelés.- Budapest, 1988.- 38. sz. Nov.18.- 17-21. old.- Társszerzők: Balla László, Hrancsák, Ván.

SUMMARY

Devotion to vocation, carried through the whole life
(on occasion of 75th year since birthday of professor Y. I. Shternberg)

I. Mandryk, M. Olashyn

In the article the main stages of life and research career of outstanding Ukrainian historian Y. I. Shternberg (1924-1992) are followed. The authors give general characteristic of his contribution to research of vital (actual) problems of Hungarian history, history of relations among Hungarians, Ukrainians and Russians, and heraldry in Transcarpathia. The authors of the article accentuate on high teaching skills of their teacher (preceptor), his active participation in social life. They emphasize the importance of scientific legacy of the researcher and the need to continue its thorough study.